

УДК 94(477)“1941/1944”:355.355(477.41+477.53):349.22

М. В. Главацький

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ ГЕНЕРАЛЬНОЇ ОБЛАСТІ «КИЇВ» В 1941–1944 рр.: ПРАВОВІ НОРМИ ТА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВА СФЕРА

Автор на основі архівних матеріалів аналізує діяльність органів окупаційної влади на території Київської та Полтавської областей в 1941-1944 рр., розкриває правові норми та соціально-трудова сферу цієї проблеми.

Ключові слова: соціальна політика, трудові відносини, органи окупаційної влади, система, районна управа, генеральна область «Київ», Київська та Полтавська область.

На захоплених українських землях в 1941-1944 рр. діяла управлінська модель німецької влади. Вона була створена для реалізації завдань уряду «нового порядку», базувалася на жорстко ієрархованій і субординованій системі органів та установ цивільної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ). В даній статті на прикладі генеральної області «Київ» автор розкриває правове забезпечення, соціально-трудова відносини органів окупаційної влади на території генеральної області «Київ».

Не дивлячись на важливе соціальне значення поставленої проблеми, вона до сьогодні ще є недостатньо дослідженою. Ця публікація має стати одним з кроків об'єктивного відтворення діяльності окупаційної влади вказаного вище періоду на базі залучення нових джерел та методологічних підходів.

Автор переконаний, що оскільки право регулює об'єктивні соціальні відносини, то є неможливим застосувати нормативно-правову базу країн із різними історичними традиціями, діючими політичними системами, ментальністю народів, а також використати її в «готовому» вигляді з метою врегулювання відносин у «чужорідному» суспільстві. Саме тому перед керівництвом Третього Рейху постала проблема створення правової системи саме для тих країн, які вже були захоплені Вермахтом. Реалізувати це завдання за короткий час було неможливо. Урегулювання ж різноманітних соціальних відносин (у тому числі в галузі управлінської діяльності) мало здійснюватися негайно та постійно, оскільки окупаційна влада не могла допустити появи неконтрольованих суспільних процесів. Залишити ж незмінним радянське право при одночасному знищенні відповідної державно-політичної системи також мало що давало окупантам, оскільки не забезпечувала успішне виконання планів нацистської Німеччини. Вихід із зазначеної ситуації був знайдений досить швидко. На окупованих територіях німці застосовували принцип поєднання, а подекуди й «накладання» двох правових систем - радянської та німецької.

В перших розпорядженнях окупаційної військової адміністрації місцевому населенню повідомили, що «після зайняття країни німецькими військами радянський закон продовжує своє існування, за винятком тих окремих випадків, де застосовується інший (німецький) закон або даються особливі розпорядження» [1, арк. 9].

Аналогічні звернення до населення продублювали і представники цивільної адміністрації генеральної області «Київ». Проте вони зазначили, що на даний час продовжують діяти установки військової адміністрації Рейхсміністра. Водночас окупаційній владі не вдалося уникнути проблем і в цій площині, оскільки на місцях були відсутні не лише зразки довоєнних законів, а й не вистачало фахівців, що були належним чином обізнані із системою радянського права [2, арк. 56]. Тому працівники органів місцевого управління просили німецьких урядовців надсилати більш конкретні вказівки правового змісту.

Громадянський статус представників місцевого населення мав обмежений характер, залежав від національної приналежності суб'єктів права та їх довоєнного минулого. Створена окупаційною адміністрацією система реєстрації дозволила ідентифікувати особу. Обмежувальними заходами щодо пересування населення керівництво окупаційної адміністрації змогло проконтролювати міграційні процеси в місцевому середовищі. Основними джерелами трудового права початкового періоду окупації продовжували залишатися радянські нормативно-правові акти, з яких було усунуто або ж суттєво обмежено ті положення, які суперечили меті та завданням окупації країни. Частина радянських нормативних актів продовжувала використовуватися у площині трудового права, зокрема, у питаннях виплати заробітної плати.

У сфері кримінального права основу діяльності становили правила, за допомогою яких регулюються конкретні соціальні та життєві ситуації. Найчастіше державно-політичні інституції репрезентують їх у вигляді певних заборон, які є обов'язковими щодо виконання і виступають як певна пересторога вчинків людей. У перші місяці окупації за розпорядженням Київської міської управи № 122 від 13 листопада 1941 р. «Про утворення при правничому відділі Комісії законодавчих ініціатив» було передбачено розробку Тимчасових правил у галузі кримінального права. На початку 1942 року були повністю розроблені та вступили в дію «Тимчасові кримінальні правила» (мовою документу). Ця ж комісія підготувала і Тимчасові кримінально-процесуальні правила для майбутніх судів, прокуратури і слідчих м. Києва [3, арк. 53- 60].

Цивільно-правові відносини, нехай і в спотвореному та хаотичному вигляді, але все ж продовжували існувати і за гітлерівського окупаційного режиму. Причини цього полягали не стільки в часових аспектах окупації, скільки в тих відносинах, які складали основу існування самого суспільства.

Відразу по відході фронту далі на схід, по районах Київської та Полтавської області відбулась організація місцевого управління з урахуванням позицій німецького командування, які при комплектації виконавчого апарату міських та районних адміністрацій намагались підібрати українських працівників з

колишніх службовців або осіб, які знали роботу цих установ. Використання деяких форм традиційного місцевого самоуправління, а також залучення осіб, які раніше працювали в радянських установах, тимчасово звільнило окупантів від створення всієї запланованої системи управління.

При організації органів місцевого самоврядування німці спиралася, насамперед, на колишню адміністративну структуру, обмежуючись селом, громадою і районом. Отже, кордони колишніх районів були, в основному, збережені, оскільки це влаштувало окупантів з адміністративної та господарської точок зору, а також тому, що населення звикло до них. Перед українською місцевою владою ставилися такі завдання: встановлення системи, при якій всі німецькі розпорядження виконувались би негайно; збереження від пограбування населенням залишків державної та громадської власності; забезпечення порядку в населених пунктах; несення служби по охороні доріг, мостів та підтримування їх в належному стані; безперебійне постачання німецької армії продовольством та речовим спорядженням.

В українських управах працював великий розгалужений адміністративний апарат. Потрібно відмітити, що ведення діловодства та спілкування в українських установах вимагалось вестися на українській мові. Наприклад, Київська міська управа мала в своєму штаті на січень 1943 року – 12129 чоловік та по районних управах 6605 чол. [4, арк. 95], тобто на 16 чоловік приходився один службовець української адміністрації і це вже після скорочення восени 1942 року. До штату міської управи відносились службовці та робітники тих підприємств, які входили в підпорядкування місцевій владі, тобто і лікарні, і школи, і комунальне господарство тощо. Складалася управа з різних відділів, які керували певною галуззю міського господарства. Кількість відділів в різних містах була різною, але основних було близько десяти, лише в Києві в міській управі налічувалося до 18 відділів [5, арк. 27].

Адміністративний відділ займався питаннями реєстрації, видачі паспортів, контролем за діяльністю домоуправління, реєстрацією шлюбів, народжень та смертей. Цей відділ зіграв одну з головних ролей в масовій депортації українського населення на роботу до Німеччини. Відділ міського господарства займався електроосвітленням (фактично ця галузь знаходилась під опікою німців), водопостачанням, транспортом та питаннями охорони здоров'я. Фінансовий слідкував за збиранням податків з місцевих підприємств та фізичних осіб. Відділ торгівлі та забезпечення керував кооперативною та приватною торгівлею. Цей відділ в м. Києві контролював діяльність товариства «Київ-Союз», через яке йшло розподілення продуктів для населення міста.

Відділ пропаганди та освіти займався школами, дитячими будинками, релігією та пропагандою, тобто пресою та розвитком культури. Ремісничо-кустарний контролював роботу кустарів та ремісників, при цьому не надаючи допомоги в пошуках сировини та матеріалів. Житловий - розподілом квартир серед наново прибулих або постраждалих від військових дій. Службовці цього відділу контролювали також своєчасну оплату населенням за помешкання. Відділ соціальної опіки - забезпечення безпритульних дітей та інвалідів, допомогою обездоленим та іншим. Інспектура праці слідкувала за забезпеченням підприємств робочою силою, за відправкою робітників в Німеччину, за дотриманням закону про трудову повинність. Пізніше ця установа була перейменована в Біржу Праці.

Міська управа створювала різні організації для налагодження життя суспільства. На початку листопада 1941 року в Києві відкрилася міська нотаріальна контора, яка через брак коштів в міському бюджеті була переведена на госпрозрахунок. В жовтні був відкритий міський банк. Районні управи мали майже ті ж самі відділи та інспектури, що й міські управи. Склалися вони з голови, якому належала вся влада в районі, навіть начальника поліції він особисто призначав. Також в управу входили заступник голови, секретар та члени, якими були сільські старости та інспектори: районної поліції, шкіл (призначав директорів, контролював навчально-виховний процес), земельних справ (допомагав у виборі керівників господарств, контролював сільськогосподарські кампанії); референтів: по торгівлі (особа по зв'язку з областю, відновлював роботу кооперативів), по місцевій промисловості (налагоджував роботу промисловості), з фінансів (складав бюджет та нараховував ставки заробітної плати), по охороні здоров'я, культури (культпросвітня робота, організація лекцій, гуртків), суспільній опіці та ветлікарні [6, арк. 2].

По невеликих містечках німці поставили управити бургомістрів, які теж підкорялися районному голові. В сільській управі головував староста, що мав заступника. Крім них в управу входили: секретар та члени секцій: земельної, по благоустрою, розподільчої та санітарної. В селах також ввели інститут соцьких та десяцьких на кожну велику вулицю або кілька маленьких, яких призначав староста разом з начальником поліції. Соцькі виконували адміністративно-поліцейські функції: контроль за порядком, за виконанням рішень управи, несли відповідальність за переховування партизанів та здачу зброї. Соцькі собі в допомогу призначали десяцьких [7, арк. 19]. Сільська поліція як і управа обиралася всім селом на сході, а іноді залишалися колишні радянські керівники.

Українська адміністрація, в особі бургомистра міста або голови району повинна була допомагати в розшуках червоноармійців, партизанів та партійних і громадських діячів, продовольчих та військових складів, в організації допоміжної поліції; вести облік населення, виконувати розпорядження про трудову повинність в районі, забезпечувати чистоту міста та району, ремонт шляхів, пуск підприємств. Міська або районна управа була зв'язуючою ланкою між населенням та окупантами, так як всі накази німецької влади доводились через місцеву українську владу, а всі клопотання від населення до німецьких органів йшли через бургомистра. Останній міг за адміністративні правопорушення накладати штрафи до 1000 крб. або арештовувати до 14 діб. Бургомістр або голова району, крім цього, несли найвищу відповідальність за підпорядковану їм територію. Існували випадки розстрілів голів міських або районних управ за підтримку партизан, допомогу військовополоненим, а особливо за зв'язок з українськими націоналістами [8, арк. 6].

Не можна сказати, що міська управа діяла як самостійна одиниця, так як всі справи пов'язані з асигнуваннями, встановлення ставок заробітної плати, видача дозволу на заняття ремеслом та торгівлею - все потребувало дозволу штадтскомісаріату або генералкомісаріату. Діяльність місцевої адміністрації в деяких місцях проходила під впливом більшовицьких агентів, які були залишені для диверсійної роботи, в тому числі для проникнення в адміністративні органи та на керівні посади [9, с. 57]. Це підтверджується багатьма фактами. В донесенні №6 айнзацгрупи поліції безпеки і СД в СРСР за жовтень 1941 року наводиться факт про проникнення до керівництва черкаською українською поліцією радянських підпільників, які своїх противників звинувачували в «українському націоналізмі» [10, с. 305].

Найбільше місцеві жителі використовувались на службі в медичних, ветеринарних, фінансових та транспортних закладах та адміністративних установах. Українці йшли працювати в різні міські, районні заклади та підприємства не лише для того, щоб отримати мізерну зарплатню, а й тому що вони сподівалися уникнути вербування у якості робочої сили до рейху.

Одним із найважливіших заходів першочергового значення нової влади – це перепис населення, майна, худоби, птиці. За уникнення перепису до цивільного населення могла бути застосована смертна кара [11, с. 62]. Всі хто знаходився на тимчасовому перебуванні, повинні були залишити територію району. Вводилась система домових книг та обов'язкова прописка всіх наново прибулих під час війни. За надання нічлігу без дозволу старости або бургомистра було покарання, в кращому випадку штраф 500 крб. [12, арк. 8]. З метою боротьби з партизанами німці заборонили вихід без дозволу з свого населеного пункту. Але не дивлячись на суворість наказу про заборону пересування, через голод та неможливість придбати в містах продукти харчування, тисячі осіб міського та робочого населення направлялись в села з тачками в пошуках хліба і їх настільки було багато, що не було можливості встановити жорсткий контроль поліції.

Окупанти встановили свої правила громадського порядку: не можна було виходити вночі на вулицю, притримуватись затемнення вікон, не можна незаконно слухати радіо та мати радіоапаратуру, зброю. Останню шукали в лісах, по околицях населених пунктів. Відповідальність за знайдену поліцією зброю в громадських будинках, в лісових масивах та полях несли мешканці найближчого селища і карались як партизани, за наказом командуючого оперативного тилового району групи армій «Південь» від 23 серпня 1941 року. Що ж до комендантського часу, початок якого весь час змінювався, але в основному починався з настанням темноти, то один раз було знято заборону ходіння вночі по вулицям - це на Паску, весною 1943 року [13, арк. 196]. Тоді ж дозволили й передачу нічних богослужінь по радіо.

Для забезпечення спокою та мобілізації резервів створювались каральні органи: гестапо, служба безпеки (СД), таємна польова поліція (ГФП), німецька польова жандармерія, поліцейські формування (охоронна – шутцполіція та поліція порядку ордунгсполіції), служба порядку, війська СС, підрозділи вермахту і війська держав-союзниць Німеччини [14, с. 98]. Чисельність військових гарнізонів в м. Києві коливалась від 35 до 95 тис., в Броварах 3- 7 тис. німецьких солдат та офіцерів.

Начальником охоронної поліції та жандармерії Київської генеральної області був генерал-лейтенант П.Шеер (з 15 листопада 1941 р. по березень 1943 р.), який підпорядковувався обергрупенфюреру СС Прютцману, керівнику каральних органів в рейхскомісаріаті «Україна» та обергрупенфюреру Гальтерману, керівнику київської поліції. Начальник київського гестапо Ерлінгер поширював свою владу на всю область. Основним виконавцем каральних акцій у Києві та області був згаданий Шеер, якому підпорядковувались значні сили поліції. Керував він і жандармерією, на яку покладалася контроль системи перепусток, розслідування злочинів за вказівками київської комендатури, нагляд за місцевою поліцією та облік населення, тобто вона здійснювала набір робочої сили в рейх.

Командир підрозділу СС та поліції в генералкомісаріаті «Київ» мав великі повноваження по наведенню порядку: ув'язнення в концтабір, арешт, взяття заручників, конфіскація майна, обмеження права на проживання і аж до заходів по приборканню всього населення - контрибуції, запровадження особливого режиму [15, с. 93].

Одна з складових соціальної політики німецьких окупантів - це введення загальної трудової повинності для всього населення, а пізніше, як наслідок цього - насильницька депортація українського населення на роботу в Німеччину. Відразу після утворення Міністерства у справах окупованих східних областей Розенберг 5 серпня 1941 р. видав розпорядження про запровадження трудової повинності в окупованих землях для чоловіків та жінок віком з 18 по 45 років. Створювались по містах і районах біржі праці, які контролювали виконання цього розпорядження. На них повинні були реєструватися всі безробітні. Зокрема, робітник мав укласти договір з біржею праці, де вказувалося підприємство і коли він повинен туди прийти. За постановою міської управи в Києві від 9 грудня 1941 року, всі власники будинків та домоправителі повинні були перевіряти реєстраційні картки біржі праці у всіх проживаючих, за це вони теж несли адміністративну відповідальність (штраф до 500 крб.). За ухилення від реєстрації накладався штраф в 300 крб., а при повторних випадках - позбавлення права перебування в місті [16, арк. 7]. 13 лютого 1942 р. виходить розпорядження про запровадження з 1 березня трудових карток з щотижневими відмітками, які працюючі робітники повинні отримати по місту праці. Це полегшило пошук безробітних та осіб, що ухилялися від постійної праці. Накази про реєстрацію виходили й пізніше, коли зривався план набору робочої сили. Так, 8 липня 1942 року з'являється розпорядження голови Київської управи Л.Форостівського «Про реєстрацію населення м. Києва віком 16 до 55 років», в якому є такий пункт: «осіб, що ухиляються від роботи (не з'являються за повістками, не приходять на роботу, уникають реєстрації), притягати до відповідальності, як за саботаж, з конфіскацією майна». Знову нагадувалася персональна відповідальність керівників, комендантів, власників будинків та установ, що приховуватимуть осіб, які не мають робочих карток.

За вимогою начальника штабу сухопутних військ Німеччини Кейтеля міністр праці Тодт 28 липня 1941 року видав наказ про використання радянських громадян в захоплених східних областях на найбільш важких роботах у військово-будівельних організаціях Тодта. В наказі він вказав, що «на радянській території діють інші правила, ніж в Західній Європі, використання робочої сили, яке повинно проводитись, головним чином, в порядку трудової та гужової повинності (перевезення власним транспортним засобом – прим. авт.), без винагороди». За документами німецької влади, праця українців на окупантів була не лише обов'язковою, а ще й «почесною», тобто безоплатною, як виконання обов'язку перед «визволителями» [17, с. 177].

З початку радянсько-німецької війни для Німеччини не стояло питання робочої сили так гостро, але з крахом бліцкригу, з перспективою затягування війни та все більших мобілізацій німецького населення на фронт, це питання вийшло на перший план. На початку 1942 року починається кампанія по набору робочої сили в рейх.

Намагаючись організувати добровільний масовий виїзд українців до Німеччини, окупанти розгорнули пропагандистську кампанію. В донесенні айнзацгрупи «С» за літо 1942 року вказувалось, що якщо проводити вербування при добре поставленій пропагандистській роботі, то не треба буде застосовувати насильницькі заходи. Масовими тиражами друкувалися листівки з закликами до українців зголошуватися до праці в Німеччині. В них обіцяли достатнє харчування, помешкання, пристойну платню, вільне листування, допомогу родинам, першість при наділі землею. Так, голова Вище-Дубечанського району повідомляв старостам про обіцянку гебітскомісара прискорити розподіл землі в разі виконання поставки «належного їм контингенту людей до Німеччини» [18, с. 111]. Певну роль в насильницькій депортації зіграли агітатори кращого життя, місцева українська влада та церква (автономіська і автокефальна), які старалися допомогти німцям у відповідь на невтручання в їх справи. Так, весною 1942 року постійно публікувалися відозви голови міста Києва до молоді, непрацюючого населення, в яких обіцялося «добре харчування та культурні умови житла», якщо «працездатне населення виявить свою добру волю і свідомість та добровільно зголоситься на роботу в Німеччину» [19, арк. 14]. Пропагандистські кроки супроводжували вербувальну кампанію весь час, особливо в зоні військового управління, йшла постійна агітація в пресі. Наприклад, з Полтавщини святково відправили 350-тисячного робітника, його сім'я отримала, крім численних подарунків, ще й корову [20, с. 239].

Допомога сім'ям депортованих до Німеччини та робітникам, що повернулися з неї, травмованими при нещасних випадках, складала 130 крб. на місяць [21, арк. 103а], як і за робітників, що працювали в дорожніх транспортних колонах (штралью). Пізніше в середині 1943 р. допомогу збільшили до 180 крб. В той час як компенсація сім'ям за сільськогосподарського робітника, що поїхав працювати на південь – 100 крб. [22, арк. 28]. Ця допомога, безумовно, була мізерною компенсацією, та й то не своєчасно виплачувалась.

До Німеччини в першу чергу відправляли тих, хто не постійно проживав в даній місцевості, несімейних або цілі родини з працездатними дітьми. Всі вони повинні були пройти медичне обстеження. Зважаючи на значний обсяг сільськогосподарських робіт та нестачу робочої сили на селі, міське населення складало більшу частину депортованих в рейх робітників.

Для виконання плану поставки робочої сили вводилась «система розверстки» на місцях: по округу, району, селу. Наприклад, по Києву за наказом міського голови в квітні 1942 р. встановлювалась щоденна норма відправки, яка складала в середньому близько 50 чол. Лише за червень 1942 р. з Києва в Німеччину було відправлено 27.8 тис. чол. з загальної кількості 64.8 тис. плану [23, арк. 768]. Всього було направлено з області в етапний табір в Києві 116 256 чол., з яких 10 314 визнали хворими.

По регіонах генеральної області «Київ» за період з січня по червень 1942 року найбільше депортовано робочої сили з м. Києва 30358 чол. з 44800 запланованих, Білої Церкви – 13182 з 15 тис. плану, Іванівського району – 8413 з 9500, а найменше з Васильківського району – 13686 чол. з 20 тис. запланованих та Таращанського району – 7088 з 13700 осіб, що мали взяти за планом [24, арк. 804].

Причиною зриву весняного набору робочої сили 1942 р. був не лише масовий саботаж українського населення, але і позиція німецьких військових та цивільних установ, які теж в цей час потребували робочу силу на місцях. Це тенденція поглиблюється у зв'язку з тим, що 27 серпня 1942 року виходить нове розпорядження А.Розенберга про загальну трудову повинність для всього населення.

До кінця літа 1942 року вербування населення для виїзду за кордон зійшло нанівець. Так, якщо в червні з Києва відправили 36 тис., в липні 17 649 чол., то в серпні всього 2 178 чол. Це пояснюється не стільки тим, що послабився тиск німецьких вербувальних загонів, скільки вичерпанням контингенту чоловічої робочої сили, частина якого залишилась для місцевих військово-господарських потреб. Так, для залізниці Києва потрібно було 7 000 чол., з них 3 000 спеціалістів, але на середину вересня набрали лише близько 6 000 чол., а всього по Києву не вистачало близько 15 тис. робітників, тим більше що в цей час німці запланували побудову північного мосту через р. Дніпро. Для виконання плану поставок місцева влада вдалася до таких заходів як масові облави «полюванням за людьми» на вулицях, в церквах та інших масових місцях. Але за свідченням начальника поліції безпеки та СД м. Києва ці заходи не виправдали затрачених на них сил. Наприклад, 8 серпня пройшла облава на киян, які купалися на дніпровському пляжі, але результат був незначним – відібрано лише 20 чол. 18 серпня на найбільшому київському «єврейському ринку» з 2000 «перевіраних» поліцією 394 чол. відправлено в етапний табір, з них 194 виявилися працівниками оборонних підприємств, а 200 – не пройшли медичний контроль, тобто були хворі. В результаті область «Київ» в серпні 1942 р., враховуючи значну роботу поліцейських структур, дала лише 25-30 % потрібної робочої сили. Відправці робітників до Німеччини перешкоджав і той факт, що в самій Україні відчувався брак робочої сили для збору врожаю. Так, за даними юридичного відділу

рейхскомісаріату «Україна», на кожні 100 тис. відправлених робітників припадає зменшення врожаю на 400 тис. тонн зерна. Якщо ж на Правобережжі зменшиться на 800 тис. сільськогосподарських робітників, запланованих до відправки, то врожай 1942 р. не вдасться зібрати повністю (втрата від 1/4 до 1/3) і армію не вдасться забезпечити продуктами в 1943 році [25, арк. 27].

Всього з Київської генеральної області на роботи в Німеччину до вересня 1942 року відправили близько 156 тис. чол., що складає 7 % населення, Київ же віддав 11,1 % своїх людей за даними начальника поліції безпеки та СД в м. Києві [26, арк. 290]. За початковим планом – з цієї області треба було відправити 130 тис., пізніше в середині травня збільшили план ще на 50 тис., але потім скоротили на 20 тис. для збору врожаю.

На 1 липня 1942 року в Києві нараховувалося 293 тис. жителів, з них 75 тис. дітей до 15 років, 96 тис. робітників, що мали робочі картки. З останніх 10 тис. відправлено в Німеччину, а 60 тис. заброньовано німецькою владою, як необхідні працівники на військових об'єктах. З іншого населення за даними поліції безпеки та СД можливо було набрати 3-4 тис., тому влада прийняла рішення про набір в установах та організаціях міста. Лише в медичних установах міста зменшився персонал на 27 %, через відправку в рейх. Та цей захід не виправдав себе – було набрано 1675 чоловіків та 2153 жінок з 22 тис. запланованих [27, арк. 111].

Восени 1942 року за вимогою А.Гітлера в Рейх треба було набрати півмільйона жінок, але і цей план окупантів не був виконаний. Київська генеральна область не змогла виконати поставлене завдання. За матеріалами архівних документів видно, що в Києві жоден район не набрав необхідну кількість жіночої робочої сили для домашніх господарств Німеччини.

При вербуванні робітників до Німеччини німецька влада зіткнулася ще з деякими перепонами. Це втеча робітників по дорозі в Рейх. Так, з одного поїзда з 628 втекло біля 300 чол. З 2 лютого по 20 березня 1943 р. на залізничній ділянці Київ-Ківерці з відправлених 15990 чол. втекло 4047, тобто більше чверті. В більшості випадків втечі вдавалося проводити завдяки партизанським та підпільним загонам. Існували труднощі з поверненням робітників з рейху, які або виявилися непрацездатними або втратили її на німецьких роботах. Для прикладу, в червні в Київ повернулося 1781, в липні - 1062, а в серпні - 2430 чол. (навіть більше, ніж було направлено з Києва). Ці люди поверталися без документів, відпускних свідоцтв, проживали в різних місцях України та Росії, тому проблемою було повернути їх додому. Крім цього в їх число потрапляли здорові люди, які спеціально поверталися хворі, травмовані, вагітні та працівники з фізичними вадами та люди похилого віку 65-70 років та ін.

Отже, політика набору робочої сили для Рейху залежала певною мірою від діяльності німецької влади на місцях. Ті німецькі керівники, які хотіли вислужитися і за будь-яку ціну виконати план набору, застосовували насильницькі заходи до місцевого населення, вдаючись іноді навіть до розстрілів. Таких, як свідчить наведений аналіз документальних матеріалів, було більшість. За даними генералкомісара генеральної області «Київ» Магунії всього на березень 1944 року з цього регіону до Німеччини відправлено близько 450 тис. чоловік [28, арк. 335]. Відзначимо, що більшість з тих, хто повернувся, відчували на собі неприязнь як керівників органів радянської влади, так і місцевого населення.

Німці в окупованій Україні створили розгалужений окупаційний апарат, який за чисельністю складався, переважно, з німецьких каральних частин та української місцевої адміністрації. Не надаючи політичної самостійності Україні, німецька окупаційна влада надала певну самостійність місцевій українській адміністрації, обмеживши її діяльність лише соціально-економічною сферою, та й то при умові виконання поставлених німцями вимог по забезпеченню рейху продовольством та робочою силою. В той же час, окупанти звели свою роль до контролю за «новим порядком» на окупованих територіях та за українською владою, щоб вона не набула реальної політичної сили на місцях та не висувала політичних вимог. Треба відзначити, що соціальна політика не була сталою весь період окупації. Вона залежала, головним чином, від подій на радянсько-німецькому фронті, від зміни політичної ситуації на міжнародній арені. Певним чином впливало на суспільну та економічну ситуацію в окупованих областях України становище на фронтах, внутрішнє життя Німеччини, що визначало специфіку діяльності окупаційних органів влади у зазначений період.

Джерела та література

1. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф.Р- 2679. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9.
2. Полтавський обласний державний архів (далі – ПОДА). – Ф.Р-1501. – Оп. 3. – Спр. 16. – Арк. 45-56.
3. ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 47. – Арк. 53-60.
4. ДАКО. – Ф. Р-2356. – Оп. 15. – Спр. 18а. – Арк. 95.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 320. – Арк. 27.
6. ДАКО. - Ф. Р - 2418. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 2.
7. ДАКО. - Ф. Р - 2412. - Оп. 2. - Спр. 33. - Арк. 17-26.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 33. – Арк. 5-7.
9. Жук В.Н. Маловідомі сторінки про антифашистське підпілля в роки Великої Вітчизняної війни на Полтавщині // Історична пам'ять. Науковий збірник. – Полтава: АСМІ, 2000. – №1-2. – С. 57.
10. Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942): в 3-х тт. / Упоряд. В.М.Косика. - Л.: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1997. - Т.2. - С. 304-316.
11. Полтавщина в Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941-1945. 36. документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1977. - С. 62.

12. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 22. - Спр. 33. - Арк. 8.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі- ЦДАВО України). - Ф. 3676. - Оп. 4. - Спр. 476. - Арк. 196.
14. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. - 1997. - №3. - С. 98.
15. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. - К., 1963. - С. 93.
16. ДАКО. - Ф. Р - 2356. - Оп. 18. - Спр. 1. - Арк. 70б.
17. Загорулько М.М., Юденков А.Ф. Крах плана "Ольденбург": о срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР. 3-е изд., доп. - М., 1980. - С. 177.
18. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. - К., 1963. - С. 111.
19. ДАКО. - Ф. Р - 2356. - Оп. 3. - Спр. 9. - Арк. 14,21.
20. Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942). - в 3-х т. / Упоряд. В.М.Косика. - Л., 1997. - т.2. - С. 239.
21. ДАКО. - Ф. Р - 2198. - Оп. 1. - Спр. 70. - Арк. 103а.
22. ЦДАГО України. Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 688. - Арк. 28.
23. ЦДАВО України. - Ф. 3676. - Оп. 4. - Спр. 476. - Арк. 768.
24. ЦДАВО України. - Ф. 3676. - Оп. 4. - Спр. 476. - Арк. 804.
25. ЦДАВО України. - Ф. КМФ-8. - Оп. 1. - Спр. 38. - Арк. 26-27.
26. ЦДАВО України. - Ф. 3676. - Оп. 4. - Спр. 474. - Арк. 284-291.
27. ЦДАВО України. - Ф. 3676. - Оп. 4. - Спр. 476. - Арк. 111.
28. ЦДАВО України. - Ф. КМФ-8. - Оп. 1. - Спр. 6. - Арк. 335.

Главацкий М. В. Деятельность органов оккупационной власти генеральной области "Киев" в 1941-1944 гг.: правовые нормы и социально-трудовая сфера

Автор на основе архивных материалов анализирует деятельность органов оккупационных властей на территории Киевской и Полтавской областей в 1941-1944 гг., раскрывает правовые нормы и социально- трудовую сферу этой проблемы.

Ключевые слова: социальная политика, трудовые отношения, органы оккупационной власти, система, районная управа, генеральная область «Киев», Киевская и Полтавская область.

Glavatskiy M.V. The activities of the occupying power of the general field of «Kyiv» in the 1941-1944: legal norms and social and labor issues

The author based on archival material examines the activities of the occupation authorities in Kiev and Poltava in 1941 - 1944's, reveals the legal rules and social and labor issues of this problem.

Keywords: social policy, labor relations, bodies occupying power system, the district council, the general area of «Kyiv», Kyiv and Poltava region.

УДК 94(477)“1941-1944”

С. С. Иванов

РАДЯНСЬКИЙ РУХ ОПОРУ НА ТЕРИТОРІЇ ОСТРОЖЧИНИ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.)

У статті проаналізовано радянський рух Опору на території Острожчини в роки німецької окупації. Звернено увагу на методи та форми боротьби, фактори, які визначали його діяльність, а також внесок у перемогу над нацизмом.

Ключові слова: Рух Опору, радянське підпілля, медичні працівники, Комітет допомоги військовополоненим, партизани.

Радянське підпілля та партизанський рух були невід'ємними частинами загального антинацистського Руху Опору. Звичайно, у період існування Радянського Союзу їх значення з ідеологічних причин дуже часто перебільшувалося, а негативні сторони діяльності замовчувалися. У сучасній Україні ми можемо побачити протилежне: радянський рух Опору нерідко недооцінюють, акцентуючи увагу лише на його негативних сторонах.

Питання, пов'язані з обраною темою, висвітлювалися у працях В. Мазурка, М. Слободянюка, В. Данилюк, Г. Сербіна, О. Гладуненка, М. Губернюка, М. Данилюк, Л. Кизі, В. Кудя, Н. Німчинської, А. Хведася, С. Григорчука, А. Чайковського, Р. Шпізеля, І. Гірдіної. Позитивно оцінюючи доробок згаданих авторів, варто зазначити, що їм не завжди вдавалося уникнути ідеологічного підтексту та подати ґрунтовну характеристику діяльності радянських партизансько-підпільних формувань, зокрема на території окремих регіонів України.

Рух Опору був одним з важливих явищ Другої світової війни. Одним з його проявів була підпільна боротьба. Саме підпільні форми боротьби стали основними на більшій частині України. Особливе значення вони мали у містах, оскільки там розташовувалися органи управління, штаби, тилові служби і резерви, склади і перевалочні бази, автопарки, шпиталі, вузли зв'язку, пропагандистські, контррозвідальні,